

1. Hledání románu

Jakub Michálek

27. dubna 2008

Pro začátek se musíme spokojit s výčtem několika základních románů: Cervantesův *Don Quijote*, Dostojevského *Bratři Karamazovi*, Joycův *Odyseus*, Sartrova *Nevolnost*. Dobově, tematicky i místně rozdílné knihy poslouží za lokální báze naší konfigurační variety. K významu slova *román* se dostaneme teprve na základě jejich rozboru a prozatím věrme, že lze takový úkol vůbec splnit.

Cervantesův *Don Quijote* se obyčejně považuje za jeden z prvních románů. Hlavním tématem se stává vztah mezi skutečností a přeludem, popř. tragická vrženost člověka do prázdného světa bez samozřejmého ideálu. To se projevuje návazností *Dona Quijota* na rytířské romány, které převrací. Vidíme tedy sekundární charakter románu; román nikdy nemůže sloužit jako konstitutivní prvek, ale musí parazitovat. Románový parazit vzniká teprve v návaznosti na nějakou danost: U *Dona Quijota* ji představuje křesťanství, v moderně věda a jistota racionalismu, v postmoderně média a kolektivní reprezentace skutečnosti; bez socialistického patosu by nějaký Kundera vůbec nedával smysl. *Dona Quijota* dále vidíme jako mimořádně komplexní literární dílo: Uvědomujeme si komplementaritu postav, navracející se motivy Dulciney, Montesínovy jeskyně, zkrátka nacházíme se v autonomním světě. Navíc se konečně setkáváme s obrazem autora; vždyť tento autor si bedlivě střeží vlastní román před „ubohými a falešnými“ padělkami jiných, byť si třeba mohli koupit stejné arabské zápisky. Pochopitelně se nesmíme nechat zmást tím, že bychom takového autora sjednotili se Cervantesem, takže vypravěč a obraz autora přinášejí románu další vrstvu.

Složitou kompozici mají i Dostojevského *Bratři Karamazovi*, protože se kleou nad příběhy tří vyhraněných typů: zbrklého Míti, racionálního Ivana a mystického Aljoši. Společný děj každého konfrontuje s okamžitým popřením jejich přesvědčení (nesvobodný život vězně, ďábel, Zosimova smrt). Román se dále rozštěpuje a neobsahuje už jediného hrdinu jako u *Dona Quijota*, ale staví proti sobě tři opačné světonázory, od nichž očekává teatrální konfrontaci: prapůvodní instinktivní tělesnost Míti (svobodná vůle), vědecký názor Ivana (rozum) a křesťanská dogmata Aljoši (víra). Čtenář cítí, že román přesahuje děj, může ho považovat za filozofické tázání, které ovšem přijímá formu vyprávění, aby čtenáře bavilo. Román prakticky neumožňuje totální uchopení, protože nabývá obrovské délky, v níž jednotliviny zanikají. Připouští pouze obecné uchopení, a nechává tak prostor pro tematizaci čtenářova zapomínání a vnímání textu vůbec. Co tedy Dostojevského román sděluje? Z oblíbené části Velký inkvizitor usuzují, že román zdůrazňuje nutnost vlastního rozhodnutí, za něž nesou odpovědnost. Nemohu přijmout utopickou vizi Velkého inkvizitora, který převezme břemeno rozhodování za všechny, protože tím by se problém zmenšil jen početně, nikoliv věcně. Tři různé cesty předkládají volnému čtenáři různé perspektivy, jak číst román a život. Vztaženost románu ke čtenáři potvrzuje konečně závě-

rečná promluva u kamene, která přenáší „velký“ svět otcovraždy do osobního přirozeného světa, a čtenáře tak definitivně vtahuje do románu.

Parazitní charakter (u Dostojevského upozaděný na inscenaci hry světonázorů) se naplno projevuje v Joycově *Odysseovi*. Kompozice zde bytní, navazující epizody *Dona Quijota* se mění na stylisticky sevřené, osamocené ostrovy. Román se nám staví v celé své majestátnosti, avšak tato pýcha věští brzký pád. Joyce se de facto pokouší o literární sumu; podobně jako v Aquinova *Teologická suma* shrnovala a vysvětlovala křesťanskou nauku, tak Joyce předkládá soubor literárních žánrů (vyprávění, vnitřní monolog, drama, ...). Podoben Aquinovi do svého románu vkládá i řadu vlastních myšlenek, takže román se stává zpytováním sebe sama. Klíčovou otázku hraje vědomí vypravěče, které patří k samotné esenci románu. Opět se nám vynořuje spor o univerzálie v podobě pravdivého románu o světě (realismus). Román má proto podstatný vztah k filosofii, což vidíme také na stejné době vzniku románu a novověké filosofie. *Odysseem* získává román svoje elitní postavení, k němuž přispívá i jistá moderní nečitelnost. Pokud jsem zdůrazňoval u *Dona Quijota* autorství, u Joyce tento prvek vyniká i bez mého důrazu: K autorovi odkazuje jak místní ukotvení v Dublinu, tak používání neologismů, tak poprask kolem publikace *Odyssea* ve Spojených státech. Pokud jsem zdůrazňoval u *Bratřů Karamazových* pluralitu pohledů, u Joyce bychom se bez ní dostali do okamžitého sporu. Protože román se soustřeďuje na narativní bohatost okamžiku (trvá necelý den), musí ho občas popisovat i rozporuplně, z hlediska místního (různé postavy) i časového. José Ortega y Gasset dokonce považuje přítomnost za vymezující znak románu. Moderní román, dá se říci, se snaží zaznamenat pravdu okamžiku (v opozici k trvalé pravdě, jíž se nezabývá) a zároveň varuje čtenáře před tím, aby nečetli moc rychle... Obsahově ho lze řadit k fenomenologii, která vyšetřuje vztah mezi vědomím a skutečností.

V tradici filosofického románu pokračuje i Sartre v *Nevolnosti*; rovněž popisuje z hlediska vyhraněného subjektu, ačkoliv postrádá složitou kompozici *Odyssea*. Narodil od něj také úplně rezignuje na pravdu; pouze se dostává hlouběji a hlouběji k nicotě. Pokud má mít filosofie blízko k rozumu, pak Roquentin odpovídá úplně travestii rozumu. Nejprve si stanoví, že se nutně musí „vyvarovat, aby nevkádal zvláštní tam, kde není“ a později nedělá nic jiného. Lze se na Roquentina dívat jako na člověka zakoušejícího zklamání ze slibů fenomenologie, který dospívá k extrémnímu nominalismu. Navíc vyrůstá čtením disproporce mezi tezí, že nic vlastně neexistuje a faktem, že trávíme čas čtením a na stolku leží kniha. Sartrova tvorba odpovídá postmoderně také relativní krátkostí.

Sartrův román lze číst alespoň dvěma způsoby: Buď přímo, nebo jako dovedení ad absurdum tzv. existenciální filosofie. Neurčitost však nepostačuje k vymezení románu! Už křesťanská věrouka musela řešit problém, že Bible neodpovídá na úplně každou otázku. Ve *Vyznání*, středověkém ekvivalentu elitního románu, svatý Augustin zkoumá stejnou otázku a dospívá k mnohosti interpretací Bible. Román považuji z dějinného hlediska za dočasný zjev stejně jako národy. Román můžeme vhodněji vymezit jako zachycení dějinného pohybu, protože jsme seznali, že kritérium plurality pravdy nepostačuje, zatímco *Teologická suma* charakterizuje středověký způsob myšlení vhodně. Román vymezuji jako jeden z vrcholných dějinných projevů myslícího – meditujícího, filosofujícího – člověka.

Texty

CERVANTES: Don Quijote, DOSTOJEVSKIJ: Bratři Karamazovi, JOYCE: Odysseus, SARTRE: Nevolnost.